

‘स्वार्थ ठेवणे, मन दुःखावणे ही हिंसा होय, निरपेक्ष राहणे ही अहिंसा!’

‘स्वभावाची आणिचारित्र्याची बांधणी शाळेत होते’

प्रसंग- आर. आर. विद्यालय येथील कार्यक्रमात भाषण

दि. १३-०८-२००९, स्थळ - आर. आर. विद्यालय, जळगाव

जळगावातील आर. आर. विद्यालय ही शैक्षणिक संस्था शतकाचा टप्पा लवकरच पूर्ण करेल अशी जुनी-जाणती संस्था. आपल्या शाळेतून शिक्षण घेतलेल्या देश-विदेशात नावारुपाला आलेल्या विद्यार्थ्यांचा कोणत्याही संस्थेला अभिमान वाटतोच. मा. राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील, पद्मश्री डॉ. भवरलालजी जैन हे आर. आर. चे माजी विद्यार्थी. प्रस्तुत भाषणात शाळेतल्या आठवणींना भाऊ ऊजाळा देतात. ‘आपला विद्यार्थी अनेक संकल्पनांचा नव्याने विचार करू शकतो’ हा आत्मविश्वास वृद्धिंगत करण्यात शाळेचा असलेला सिंहाचा वाटा भाऊ कृतज्ञेने व्यक्त करतात. सर्वांच्या उपयोगी पडणाऱ्या सुखभावाची बांधणी, चारित्र्याचा अनमोल संस्कार गुरुजनांकडून झाल्याचे नमूद करतात. ध्येयवेडेपणा, इतरांना श्रेय देण्याची वृत्ती या सर्वांचा खऱ्या यशस्वीतेशी संबंध भाऊ या भाषणातून स्पष्ट करतात.

आदरणीय व्यासपीठ, उपस्थित गुरुजन आणि बाल मित्रांनो,

या व्यासपीठावरून खूपदा संवाद साधण्याचा योग आला असं पक्क व्यासपीठ त्यावेळी नव्हतं. जागा मात्र हीच होती. खूप वेळा तुमच्यासारखा बसलो असताना मन भरून यायचे. प्रसंग मला आठवतो आहे. मला कळत नाही, पण ईश्वर आहेच आणि ईश्वरसुद्धा काही विशिष्ट व्यक्तींसाठी, विशेष असा पार्श्व असतो का किंवा त्यालाही त्याच्याबद्दल काही वाटते का? अशी मला शंका यायला लागली. कारण असे आहे की, मी जिथे जिथे बघतो तिथे तिथे एकच विद्यार्थी दहा-दहा बारा बारा पारितोषिके घेऊन जाताना दिसतो. इतर विद्यार्थ्यांच्या वाट्याला ते फार कमी येते. पण एकच विद्यार्थी एकाच वेळी एका पाठोपाठ एक अशी पारितोषिकं घेताना मलाही एकदा याच शाळेतील एका शिक्षकाने सांगितले होते की, ”भवरलाल तू बैलगाडी घेऊन यायला पाहिजे, एवढी पारितोषिकं तुला मिळणार आहेत”. (टाळ्या...)

मित्रांनो, आपण सगळेच भाग्यवान आहात! जवळपास ९४ वर्षांपासून ज्याला आपण जुने जाणते म्हणायला हरकत नाही, अशा विद्यालयाचे विद्यार्थी आहात. आपणा सर्वांना या गोष्टीचा अभिमान असायला पाहिजे की, नगर परिषदेची बंद पडलेली शाळा रावसाहेबांनी त्यादिवशी दूरदृष्टी ठेऊन तिला पुनर्जिवीत करण्यासाठी म्हणून

(११)

स्वीकारली एक सामाजिक कर्तव्य म्हणून त्यांच्यावर ती जबाबदारी आलेली होती. रावसाहेबांना प्रत्यक्षपणे बघण्याचे भाग्य मला लाभलेले आहे त्यावेळी मी इथे वाड्यातच माझी मावशी राहात असे. रावसाहेबांना त्या काळात पाहिल्याचे आठवते. त्यानंतर काशिनाथ भाऊनासुद्धा पाहिले. त्यानंतर बच्चु भाईनासुद्धा पाहिले. आता अरविंदलासुद्धा पाहतो. एका कुटुंबाने सामाजिक बांधिलकी ९४ वर्षांपर्यंत सांभाळून ठेवण्याचे जे हातावर मोजण्याएवढी जेवढी उदाहरणे असतील, त्यापैकी हे एक उदाहरण आहे. (टाळ्या...) एक लक्षात घ्या की, सर्वसाधारणपणे एका मागून एक वर्ष उलटत जातात आणि अशीच ९४ जातात असे तुम्हाला वाटते का? तसे होत नाही. ९४ वर्षे म्हणजे जवळपास १०० वर्षे हा खूप मोठा कालखंड आहे.

आपण विचार करा, पंचवीस वर्षसुद्धा कोणीही कोणाला आठवत नाही, अशी परिस्थिती निर्माण होते आणि असे असताना एक संसार एका कुटुंबाने ९४ वर्षे सांभाळून ठेवण्याची ही जबाबदारी किती मोठी जबाबदारी आहे. आता तर विशेष आहे की, शासन आता हळूहळू विशेषकरून उच्च शिक्षणामधून आपला पाय काढते आहे. आपल्याला सर्वांना माहितीच असेल, की, ७० टक्क्यांवरून शिक्षण तांत्रिक शिक्षण हे खाजगी मध्ये हस्तांतरित करण्यात आले. जर, खाजगी लोकांनी अशा प्रकारची बांधिलकी ठेवली नाही, त्यात काही नीतिमत्ता आणि सामाजिक बांधिलकीच्या पोटी असलेली जाणीव ठेवली नाही, तर हा समाज पाहणार तरी कोणाकडे? अशी परिस्थिती निर्माण झाली आहे. शासनाला हे सर्व करणे शक्य नाही. अशी स्पष्ट कबुली शासन देत आहे. शासनाच्या निघण्यामुळे जी पोकळी निर्माण होते आहे, ती कोण भरून काढेल. तर अशा सेवाभावी संस्था जोपासण्याची समाजाला देखील गरज आहे. अर्थात शासन ज्याप्रमाणे मोफत शिक्षण देऊ शकते त्याप्रमाणे या खाजगी संस्था कितीही सामाजिक बांधिलकी ठेवणाऱ्या असल्या तरी, मोफत शिक्षण देऊ शकणार नाही. हे अगदी उघड आहे. परंतु मोफत नसेल, पण माफक असावे एवढी जर अपेक्षा समाजाने केली तर ती गैर समजू नये.

केवळ एवढेच नव्हे तर त्यात गुणवत्ता असावी, अशी सुद्धा समाजाची अपेक्षा असते आणि जर गुणवत्ता सांभाळली नसती, काही सामाजिक मूल्य आपण सांभाळली नसती, काही नीतीमूल्य आपण सांभाळली नसती. तर आपण हा ९४ वर्षांचा प्रवास पूर्ण करू शकलो नसतो. म्हणूनच ही वर्ष अत्यंत महत्त्वपूर्ण अशी आहेत असे म्हणावे

लागेल. मित्रहो, शाळा ही एखाद्या नदीसारखी असते, ती आपली वहातच असते, चालतच असते. त्यात ज्यांना जे काही मिळेल ते करावं आणि पहावं अशी तिची आपली प्रवृत्ती असते, अशी तिची इच्छा असते. ती हे बघत नाही की, माझ्या पाण्यामध्ये कोणी कपडे धुतो आहे की, कोणी एखादा मृतदेह फेकला आहे किंवा कोणी होडी चालवतो आहे किंवा अजूनही काही जे उदर निर्वाहाची साधने आहेत त्यात कोणी मासेमारी करतो आहे, काही करत असेल, तिचे काम हे आहे की, ती वाहत राहते. तेव्हा शाळेतसुद्धा असेच अनेक विद्यार्थी आलेत.

एक तर प्रतिभाताई या तुम्हाला सर्वांना माहितीच आहे. त्याही या शाळेच्या विद्यार्थीनी आहेत, म्हणून सर्व प्रोटोकॉल बाजूला सारून त्या दिवशी आपल्याला शाळेचा सत्कार, सन्मान शाळेतर्फे त्यांनी स्वीकारला, असे अनेक विद्यार्थी वेगवेगळ्या क्षेत्रात असतील. दुर्दैवाने आपल्याकडे अशी पद्धत नाही की, एखादं रजिस्टर ठेऊन त्या त्या विद्यार्थ्यांचा आपण पाठपुरावा करावा ते कुठे आणि कसे आहेत आता, त्यांचे एखादे संमेलन भरवावं आणि त्यांना बोलावून या शाळेबद्दल माहिती देऊन, त्यांनासुद्धा या शाळेच्या एकूण विकासात आपण समाविष्ट करून घेतलं तर शाळेची प्रगती आपण आणखी सुद्धा गुणात्मक दृष्टीने आणि इतर दृष्टीने जास्त होऊ शकते. परंतु आपल्याकडे असे घडतच नाही. केवळ एवढेच घडते की, सर्वसाधारणपणे आपल्या शाळेतील दोन चार पाच दहा विद्यार्थी विशेषकरून जर पुढे गेले असतील किंवा गेलेले दिसत असतील, त्यांनाच आपण फक्त बघतो. परंतु जीवन समृद्ध करण्यासाठी ती चार-पाच लोकच जबाबदार असतात असे नाही.

प्रत्येक माणूस जो प्रामाणिकपणे आपला व्यवसाय करतो, जो प्रामाणिकपणे आपले ध्येय साध्य करतो हा तेवढाच मोठा आहे आणि जर मोटेपणाची व्याख्या खऱ्या अर्थाने सार्थ कोणी करत असेल, तर तोच करतो. कारण जस जसे तुम्हाला जास्तीत जास्त मोठे व्हावे असे वाटत असेल, तस तशा काही ना काही अडचणी आणि काही ना काही तडजोड आपल्याला करणे गरजेचे वाटते आणि ते करण्याची ज्याला आवश्यकता वाटत नाही तो खऱ्या अर्थाने जीवन जगत असतो, आणि त्यातील जेवढे आपण घेऊ शकतो तेवढे घेण्याचा प्रयत्न आपण केला पाहिजे.

मित्रहो, या शाळेमधून आपल्याला केवळ शिक्षणच मिळते असे समजू नका. तसे होत नाही. शिक्षण हा एक संस्कार आहे. अनेक संस्कारामधील तो एक संस्कार आहे.

परंतु शिक्षण प्रधान असताना आपण ते घेत असताना आणखी जे काही घेत असतो, त्यातील व्यक्तिमत्त्व घडत असते. आपल्याला न कळत हे घडत असते. खरे म्हणजे आपल्याला कल्पना सुद्धा नसते, जर कल्पना असती, तर आपण सांभाळून ठेवले असते. परवाच माझा मोठा मुलगा अशोक याने मला सांगितले की, आपल्याला एक चित्रपट काढायचा आहे, तेव्हा त्यांनी मला विनंती केली की, आपण ज्या वर्गात शिकत होता त्या वर्गात ज्या बेंचावर बसत होतात त्या बेंचावर बसून आपले चित्रीकरण करावयाचे आहे, तेव्हा माझे तसे चित्रीकरण करण्यात आले, अशा प्रकारे तिथे माझ्या आठवणींना उजाळा देण्यात आला. मला अजूनही आठवते आहे की, त्या वर्गामध्ये बसलो असताना त्यात एम. के. देसाई म्हणून प्रिन्सीपॉल होते. त्यावेळी प्रिन्सीपॉलचे पद नव्यानेच निर्माण झालेले होते.

एम. के. देसाई इंग्रजी विषय घेत. ते आम्हाला इंग्रजीचा धडा शिकवत असताना, एक शब्द आला होता तो शब्द होता की नॅपकीन, या शब्दाचे मराठीत अनुवाद काय असावा. हा प्रश्न सरांना पडला. अर्थात एम. के. देसाई सर हे मुळात गुजराथचे होते. मराठी विषयात त्यांचा हातखंडा नव्हता. म्हणून कदाचित म्हणा त्यांनी वर्गात आम्हा सर्व विद्यार्थ्यांना असा प्रश्न विचारला. त्यांनी सर्व विद्यार्थ्यांकडे बघितले आणि शेवटी माझ्याकडे त्यांचे लक्ष गेले, मी जिथे बसलो होतो त्याठिकाणी त्यांची नजर स्थिरावली आणि म्हणाले की, भवरलाल तू सांग या शब्दाचा अर्थ, त्यावेळी त्या शब्दाचा अनुवाद करण्याच्या विचारातच होतो, मला त्या गोष्टीचे आजही आश्चर्य वाटते की, माझ्या तोंडून त्या शब्दाचा अनुवाद बाहेर पडला. टॉवेल वजा हातरूमाल असा अर्थ त्या शब्दाचा आहे. याला नॅपकीन असे म्हणतात. वजा म्हणजे सारखा आणि वजा म्हणजे मायनस म्हणजे कमी करणे. टॉवेलमधून जर रूमाल काढून टाकला, तर जे काही राहिल त्याला आपण नॅपकीन म्हणतात. त्यावेळी मात्र सर्वांना माहिती असूनही कोणाच्याच लक्षात आले नाही की, नक्की नॅपकीनचा मराठीत काय अर्थ होता. जेव्हा मी त्या शब्दाचा मराठीत अनुवाद सांगितला त्यावेळी वर्गातील सर्व विद्यार्थ्यांनी टाळ्या वाजवून माझे कौतुक केले.

मित्रांनो, त्यावेळी फक्त शब्दाचा अर्थ समजला का? असे नाही. त्या कारणाने माझ्या मनाला एक उभारी दिली आणि त्यांनी मला आत्मविश्वास दिला, की, तू नव्याने विचार करू शकतो. म्हणजे प्रत्येकवेळी पाठांतरच केले पाहिजे असे नाही तर, थोडासा विचार करायला शिक. आणि जर तू विचार करायला शिकला तर तू ते सुद्धा करू

शकतो. पण हा विचार त्यावेळी पहिल्यांदा सरांनी विचारलेल्या प्रश्नामुळे माझ्या मनात आला आणि त्या विचाराने मी पुढे जात राहिलो, तर प्रत्येक वेळा नवीन प्रकाराने, नवीन दृष्टीने जुन्या विचारांकडे पहात राहिलो, त्यामुळे नवीन असे विषय आणि नवीन असे त्यावर इलाज मी शोधू शकलो. अशा प्रकारे आपल्या स्वभावाची आणि चारित्र्याची बांधणी जर कुठे होत असेल ती शालेय जीवनात होत असते.

मित्रांनो आपण इथून कॉलेजमध्ये जाणार आहात. पण आपल्याला पुढील आयुष्यात चाळीसाव्या वर्षात जर विचारले की, कारे बाबा तू शिक्षक कोण कोण होते? तर आपण शिक्षकांची नावे फाडफाड सांगू शकाल? पण कॉलेजमध्ये प्रोफेसर कोण होते हे तुम्ही सांगू शकत नाही. म्हणजेच शिक्षकांची नावं तुम्ही विसरत नाही. कारण आपलं खरं आयुष्य शालेय काळातच घडतं. पण मी सांगितल्याप्रमाणे हे तुमच्यावर अवलंबून आहे. की या वाहत्या नदीमधून तुम्ही घरी यायचं आहे.

माझ्या एका शिक्षकांनी मला असे सांगितले होते की, “मी खाजगी शिकवणी घेत नाही, पण भवरलाल तू उद्यापासून माझ्याकडे सहा वाजता शिकवणीसाठी यायचे आहे, पण माझ्याकडे येण्यास एक मिनिट जरी उशीर केलास तर मी त्यादिवशी तुझी शिकवणी घेणार नाही.” इतके कडक शिक्षक मला लाभलेले होते. त्या शिक्षकांचे आडनाव लांडगे असे होते. त्यावेळी त्यांनी मला असेही सांगितले होते की, “तीन महिन्यापर्यंत मी तुला इंग्रजीची शिकवणी देईल”. कारण त्यांनी मला सांगितले होते की, “माझ्या हातून तुला ७२ गुण प्राप्त झालेले आहेत आणि बोर्डात असा परीक्षक जन्माला यायचा आहे की, जो तुला ७२ पेक्षा कमी गुण देईल”. पुढे ते असेही मला म्हणाले की, “...परंतु माझे तेवढ्यावर समाधान नसून तुला त्यापेक्षा जास्त गुण प्राप्त झाले पाहिजे, यात माझे समाधान आहे. तू बोर्डात इंग्रजी या विषयात प्रथम क्रमांकावर गुण प्राप्त करावेत अशी माझी इच्छा आहे, त्यासाठी मी तुझी ही शिकवणी घेणार आहे, त्यासाठी कोणताही मोबदला घेणार नाही. पण वेळेवर आला पाहिजे, वेळेवर तुला सोडील” असे त्यांनी मला बजावले.

आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ७२ मार्क त्यांच्या हातून पडले होते आणि ७४ मला बोर्डात गुण प्राप्त झाले. डिस्टिंग्शनमध्ये त्या काळात इंग्रजीमध्ये पास होणे कठीण होते त्यावेळी बोर्डांमध्ये इंग्रजीत प्राविण्य मिळविणाऱ्या पहिल्या पाच विद्यार्थ्यांपैकी मी होतो आणि त्याचे श्रेय मला नसून, त्याचे श्रेय श्री. लांडगे सरांना मी दिले. लांडगे सरांनी

त्यावेळी जो आत्मविश्वास दिला, तोच आत्मविश्वास आयुष्यभर मी सांभाळत राहिलो. पहिल्यांदा मी जेव्हा अमेरिकेत गेलो, तेव्हा सर्व मित्रच म्हणत होते की, अरे भवरलाल तू पहिल्यांदाच अमेरिकेला जातो आहे, एवढी तिकडे कडकडून थंडी असते की, तुझी प्रकृती बिघडेल. तुला माहितीही नाही की, तिकडेचे राहणीमान आणि खाणे-पिणे कशा प्रकारे आहे. तू एकटा कसा जाशील, कोणीतरी तुझ्या बरोबर पाहिजे. मी त्यावेळी आत्मविश्वासाच्या पोटी एवढंच विचारले की, कारे मित्रांनो, मला तुम्ही एवढंच सांगा, अमेरिकेत माणसं डोकं खाली करून आणि पाय वर करून चालतात का?

शवासन करता करता तेथील माणसं चालतात का? असे तर काही होत नसेल ना! मग तेथील जी घरे आहेत, ती हवेत अधांतरी आहेत का? का त्यांनासुद्धा पाया आहे. मी त्या मित्राला म्हणालो, ”तुम्ही असा विचार कशाला करता? माणूस आणि माणसाचा स्वभाव या पृथ्वीच्या पाठीवर सारखाच आहे. ज्या माणसाला मला माल विकायचा आहे, त्याला जास्तीत जास्त भाव हवा आहे आणि ज्याला घ्यायचा आहे, त्याला कमीत कमी भाव हवा आहे. या तत्वात आयुष्यात कुठेतरी फरक पडला आहे का? विकणारा आणि विकत घेणारा दोघांमध्ये हा संबंध अगदी कायम आहे. तो बदललेला नाही.” मी कुठेही गेलो, तरी मी आत्मविश्वासाने राहतो, हा आत्मविश्वास कुठे मिळाला? मला माझ्या शालेय जीवनात जे धडे शिकायला मिळाले त्यात मला मिळाला.

शाळेत जेव्हा वकृत्व स्पर्धा असते किंवा निबंधाची स्पर्धा असते त्यावेळी तुम्हाला वेग-वेगळे विषय बोलले जातात, कोणाला एक बाजू घ्यावी लागते. दुसऱ्याला त्याची विरुद्ध बाजू घ्यावी लागते आणि तुम्ही तुमची बाजू कशी रंगवता यावर शिक्षक लोक किंवा जे परीक्षके असतील ते तुमची ओळख करून घेत असतात. त्याची तयारी करत असताना तुमच्या मनात जे विचार वारे वाहतात, आपण जो काही अभ्यास करतो त्यात आपण घडतो. ज्यावेळी आपण अशा प्रकारे व्यासपीठावर उभे राहून बोलतो त्यावेळी त्या व्यासपीठावर आपली भीती निघून जाते आणि त्यामुळे तुम्ही जीवनात काही मोठे कार्य करू शकता, असा विश्वास तुमच्यामध्ये निर्माण होतो त्याच वेळी तुम्ही जीवनातील पुढील उद्दिष्टे साधू शकता.

एक प्रसंग आठवला तो सांगतो, न्यू इंग्लिश स्कूलचा एक विद्यार्थी जिल्ह्याच्या पातळीवर एक वकृत्व स्पर्धा होती आणि त्या शाळेतील जे तीन विद्यार्थी होते त्यापैकी

एक न्यू इंग्लिश मधील स्कूलचा होता आणि बाकीचे सर्व विद्यार्थी वेगवेगळ्या ठिकाणाहून आले होते अशी जवळपास १६-१७ विद्यार्थ्यांची ती स्पर्धा होती. त्यांना लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक यांच्या विषयावर बोलण्यास सांगितले होते. आपल्या शाळेला म्हणजे आर. आर. विद्यालयातर्फे मी प्रतिनिधीत्व करत होतो. जिल्ह्याच्या पातळीवर ती असल्यामुळे तिला खूपच प्रेस्टीज होते. आपलेही सर्व सर तिथे उपस्थित होते. इतरही शिक्षक लोक तिथे उपस्थित होते. खूप सुरस तिथे लागली होती आणि ज्यावेळी सर्व भाषणं होती, माझाही वकृत्व स्पर्धेत भाग होता. जेव्हा निकाल लागणार होता, तेव्हा सर्वांनी आप-आपले श्वास रोखून धरलेले होते. सर्वांना उत्सुकता लागली होती की, कोण कितव्या क्रमांकावर येतो? निकाल जाहीर करत असताना त्या सरांनी तिस-या क्रमांकावरील विद्यार्थ्यांचे नाव घेतले, मग दुसऱ्या क्रमांकावरील विद्यार्थ्यांचे घेतले. माझा नंबर तिसरा आणि दुसराही लागला नाही म्हणून मी जवळपास निराश झालो होतो. पण ज्यावेळी पहिल्या क्रमांकावरील नाव घेतले त्यात ते नाव होते, पहिला क्रमांक त्यावेळी आर. आर. विद्यालयाचा होता, डिस्ट्रिक्ट ॲलोकेशन कॉम्पीटीशन मध्ये मिळाला. (टाळ्या...)

ज्यावेळी परीक्षक बोलायला लागले की, आम्ही ही निवड कशी केली, कशाच्या आधारावर ही निवड झाली, त्यावेळी खूप मजा आली. ते म्हणाले की, लाना स्कूल ही ब्राह्मणांची शाळा, ब्राह्मणाने, ब्राह्मणांसाठी सुरू केलेली, शाळा आहे आणि असे असतानासुद्धा त्याबरोबरच आजचा जो विषय आहे तो लोकमान्य टिळक हा विषय आहे आणि त्यांच्यावरचा हा विषय असून, या विषयावर एका मारवाडी विद्यार्थ्यांने येऊन पहिला नंबर घ्यावा यापेक्षा या देशाचे भाग्य कशात जास्त उज्वल होऊ शकेल! (टाळ्या...) ते परीक्षक म्हणाले की, मला निश्चित वाटते की, या देशाचे भविष्य उज्वल आहे. कारण एवढ्या कठीण विषयावर एवढ्या विस्ताराने या विषयात बोलणारा एक विद्यार्थी तोही महाराष्ट्राचा नसावा केवळ महाराष्ट्राचा नसावा, ब्राह्मण नसावा, राजस्थानचा नसावा आणि तोही पहिला नंबर मिळवणारा नसावा याच्यापेक्षा भाग्याची कोणती गोष्ट असावी.

शिक्षकांनी शेरा दिला, त्यांना राहावले नाही. लोकांना खूप आश्चर्य वाटले की, ते असं जातीवाचक कसे बोलू शकतात. परंतु त्यांचा नाईलाज होता, त्यांच्या मनात ते भरभरून आले होते. त्यांची कदाचित अशी अपेक्षा होती की, नेहमीचा दुसरा कोणी

पहिल्या क्रमांकावर येतो तो पुढे येईल, पण मित्रांनो तसे घडले नाही, याचे कारण या शाळेने मला घडविले होते. शाळा ही नदीसारखी आहे, तुमच्यावर अवलंबून आहे, त्यातून काय घ्यायचे आहे? किती घ्यायचे आहे, काही कमी पडत असेल, तर मॅनेजमेंट इथे आहे, सर्व शिक्षकवृंद इथे आहेत. परंतु तुमच्या सर्व गरजा पूर्ण करतील. परंतु थोडीशी मोठी स्वप्न बघायला सुरुवात करा.

शिक्षण हा एक संस्कार आहे असेही मी तुम्हाला सांगितले आहे. तेवढंच त्याचे महत्त्व आहे. शिक्षण हे चारित्र्य घडविण्यासाठी पहिली पायरी आहे. त्यासाठी ते फारच आवश्यक आहे असेही नाही. काहीच न शिकलेले लोक अत्यंत चारित्र्यसंपन्न गुणसंपन्न असे निर्माण झाले आहे. तुम्ही जर विचार केला, तर त्यावेळचे आपले आई वडील या सर्वांचेच असे होते की, ते शिकलेलेच नव्हते. माझ्या आईलाही शिक्षण नव्हते, तिला लिहिता वाचता येत नव्हते. तिला मराठीसुद्धा बोलता येत होते पण ती बहुतांशी राजस्थानी भाषेतच बोलत होती. असे असताना तिने मला घडवलं त्याप्रमाणे तुम्हीसुद्धा स्वतः जर विचार करायला शिकलात, आणि मोठी स्वप्न पहाण्यासाठी शिकलात तर, आणि या मोठ्या स्वप्नांच्या पूर्तीसाठी जी काही किंमत आहे ती मी मोजेल असा मनाशी जर तुम्ही निर्धार केला, अशी जबर इच्छाशक्ती जर तुमच्या ठायी निर्माण झाली आणि त्याच्यापोटी तुम्ही काम करत राहिलात, कामाच्या मागे ध्येय वेडे होऊन गेलात, तरच तुम्हाला अद्वितीय असे काही निर्माण करता येईल.

आपण पृथ्वीच्या पाठीवर कुठे असाल, आणि आपल्याला जर जगावेगळं काम करायचे असेल, तर जगावेगळं वागता आणि चालता आले पाहिजे. आणि ते वागणं आणि चालणं केव्हा शक्य आहे जर आपण हे करू शकलो तरच. त्यामुळे स्वप्न पाहताना कंजूस राहू नका. खूप मोठाली स्वप्न पहायला पाहिजे आणि त्याला पूर्ण करण्यासाठी जी किंमत पडेल ती मोजायला तयारी दाखवा. कदाचित त्यासाठी मानसिक किंमत मोजावी लागेल, आर्थिक मोजावी लागेल, वेळप्रसंगी अपमान सहन करावा लागेल. वेळप्रसंगी तुम्हाला त्रास, द्वेष अशा गोष्टींचेही शिकार तुम्ही व्हाल. हे सर्व काही घडेल. पण त्याची काळजीच करू नका. हे सर्व घडणारच आहे. ज्याला ज्याला यशाचं शिखर गाठायचं आहे त्याला या सर्व टप्प्यांमधून जाणं क्रमःप्राप्त आहे. असे न जाता तो उच्चपदी पोहोचला असा माणूसच नाही. जर तो पोहोचला असेल, तर त्याला या सर्वांमधून जाणे गरजेचे आहे.

आपल्या आर. आर. शाळेत त्यावेळी राव सर होते. ते आणि मी एकाच वेळी हिंदीच्या चवथ्या परीक्षेला बसलो होतो आणि त्या परीक्षेला कोविंद म्हणत असत झाले असे की, त्या कोविंदमध्ये मला फर्स्ट क्लास मिळाला, राव सरांना मिळाला नाही. मला त्यांच्यापेक्षा १२-१४ गुण जास्त मिळाले होते. तुम्हाला आश्चर्य वाटेल, की, त्यांचे औदार्य बघा की, राव सरांनी स्वतःच्या हाताने नोटीस बोर्डावर एक नोटीस लावली. त्या नोटीसवर लिहिले होते की, गुरुसे चेला सवाई. गुरुपेक्षा हा चेला पुढे गेला हे त्यांनी शाळेसमोर ठेवले. तुम्ही विचार करा की, त्यावेळी माझे मन किती भरून आले असेल. ते भरलेले मन मी आयुष्यभर सांभाळलं.

आपणसुद्धा अशाच रितीने जर इतरांना पुढे कसे करता येईल, इतरांना श्रेय कसे देता येईल याचा विचार केला आणि त्यांचे मनोधैर्य वाढविण्याचा विचार केला तर आपोआप ईश्वर तुम्हाला आपोआप साथ देतो आणि ते जसे मन मोठे ठेऊन वागले, तसे मोठे मन आपल्यालासुद्धा प्राप्त करून घेता येते यावर आपण जरूर विचार करायला पाहिजे. स्वप्न बघा, खूप काबाडकष्ट परिश्रम करा आणि त्याच बरोबर विचार करा, सामाजिक बांधिलकी हा विषय जो सर्वात पहिल्यांदा मी मांडला आणि सांभाळला तसे इथून निघणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याने आपलेही काही कर्तव्य आहे याचं भान ठेऊन वागले पाहिजे आणि तसे जर तो तसे संस्कारशील आचरण ठेऊ शकलात तर याबद्दल सामाजिक बांधिलकी, कठोर परिश्रम, प्रामाणिकपणा या गोष्टींना धरून वागत असाल, तर हवी तेवढी मोठी स्वप्न बघा, ती सर्व साकार होतील या प्रसंगी ह्याच शुभकामना देतो.

जय हिन्द! जय महाराष्ट्र!